

O MAGOSTO, RITO FUNERARIO

Manuel Mandianes Castro

Debuxos de Teresa Rubio

O magosto estivo moitos anos en crise; pero nos últimos tempos, volveu a retomar a importancia que sempre tivera ou, tal vez, máis que nunca. En moitos ambientes, convertiuse nunha verdadeira festa social.

Cando se celebra.

O ciclo anual galego divídese en dúas partes seguindo o ciclo natural da serpe¹. O primeiro período empeza coa sementeira do centeo que ten lugar desde o 29 de Setembro, festa do San Miguel, até o

7 de Outubro, Nosa Señora do Rosario. Pódese dicir que os mortos e a serpe están separados dos vivos e ocultos nos lugares da súa residencia. Os encontros entre os habitantes dos dous mundos son rituais. Os homes e as mulleres tamén viven separados. Os homes andan no campo; as mulleres fan os labores domésticos.

O segundo período comeza cara finais de Abril, coa saída da serpe e a recollida dos froitos. Nalgúns lugares de Galicia, en tempos pasados, o día de S. Pedro Mártir, a noite do 29 ao 30 de Abril, os campesiños, ao

1.- Sobre as dúas partes do ciclo anual, cfr. Fina M. Antón y M. Mandianes, "As campas enmudecen", en *Grial*, 129(1996), pp. 71-80; M. Mandianes, "Paroles de femmes. La tradition orale en Galice", en *Premier atelier européen sur la culture orale européenne*, Strasbourg: Conseil de l'Europe, 1990, pp. 192-205, e "A matanza na rexión da Limia" en *Grial* XXII, 87(1985), pp. 15-31, e "O fiadeiro na rexión da Limia" en *Grial* XXIV, 90(1985), pp. 414-30, e "El tiempo en los Sínodos Gallegos", *Rev. Española de Derecho Canónico*, 48(1991), pp. 257-264, e "A seitura", *Grial*, XXI, 81(1983), pp. 287-300 e *Loureses. Antropoloxía dunha parroquia galega* (Vigo, Galaxia, 1983), 94-98, e "El tiempo en los sínodos gallegos", en *Rev. esp. de dere. canónico*, 48(1991), pp. 257-264, e "Temps de fête en Galice", *Les temps de l'Europe*, I (Strasbourg, Conseil de l'Europe, 1993), pp. 148-152

**Antes cada familia
asaba as castañas
no lume da casa, agora
sáen ás prazas, hai
mulleres
ou grupos de xóvenes
que asan castañas
e todo o mundo llas
compra, aínda que
tamén se continúa
facendo a castañada na
casa.**

toque de ánimas xuntábanse na praza, prendían lume nunha grande fogueira e bailaban ao redor; ao apagar-se, con fachós acesos percorrían as terras sementadas sacudindo cinsa sobre elas². Era como se os espíritos suxeitos á parte obscura quedaran ceibes ao cortar os vexetais. Comezaba unha convivencia pacífica e cotiá entre todos os habitantes do mundo. Os homes e as mulleres andabaan xuntos no campo recollendo os froitos. Ao principio a convivencia entre eles era recelosa e por iso non había casamentos, até que se axustaran e se adaptaran uns aos outros.

O magosto³ celébrase o día un de Novembro⁴. “Ao anoitecer do día un de Novembro as campás da parroquia anuncian os cultos dobrando a morto e pouco despois organízase unha procesión da igrexa ao cemiterio. Os que tocaban as campás facían polas esmolas que gustosamente daban os veciños para que o tañidor das campás recordara as oracións polos mortos⁵. En Loureses, a noite do un ao dous de Novembro as mulleres de casa encendían ao pé dun romeu que medra nun rincón da horta que rodea a casa, tantas velas como nenos morreran sen bautismo na casa porque estaban enterrados aquí, no mesmo lugar onde se

enterran os animais domésticos mortos e queimábanse as cousas velas. O romeu é unha planta funeraria porque nel liban constantemente as abellas que son alimañas que veñen da lúa, por eso “quen mata unha abella ten cen anos de pena”.

O día un de Novembro, os celtas celebraban o *sama-baim*⁶ e apaciguaban os poderes do outro mundo e propiciaban a abundancia das colleitas con sacrificios ao deus Crom Cruaich. Este mesmo día, un ano antes de se librar a batalla do Mag Tured, o deus Dagda citou nun certo lugar á deusa Morrighú e tivo relacións sexuais con ela; no lugar onde se reuniron chamaríase “o lugar dos esposos”⁷. O día do *sama-baim* encendíase o primeiro lume no lugar que tomaba o seu nome de Tlachtga, filla de Mog Ruith. Nese momento tiveran lugar a morte ritual e simbólica do rei e o seu remprazamento. Con el encendéranse todos os lumes da illa. No País de Gales o costume era encender as fogueiras sobre as colinas; este lume é o principio dunha nova xestación. Era unha festa obrigatoria, onde se debía xuntar unha grande multitude. Quen non asistía corría o perigo de perder a razón. Esta data corresponde á das Saturnales romanas: o mundo dos espíritos entreábrese un pouco e sáen personaxes de pesadelo.

2.- A. Vicenti, “La última noche de abril” en *La ilustración gallega y asturiana*, I, 24, 30. VIII.1897; J. Taboada, *Etnografía gallega*, Galaxia, Vigo 1972, p. 108

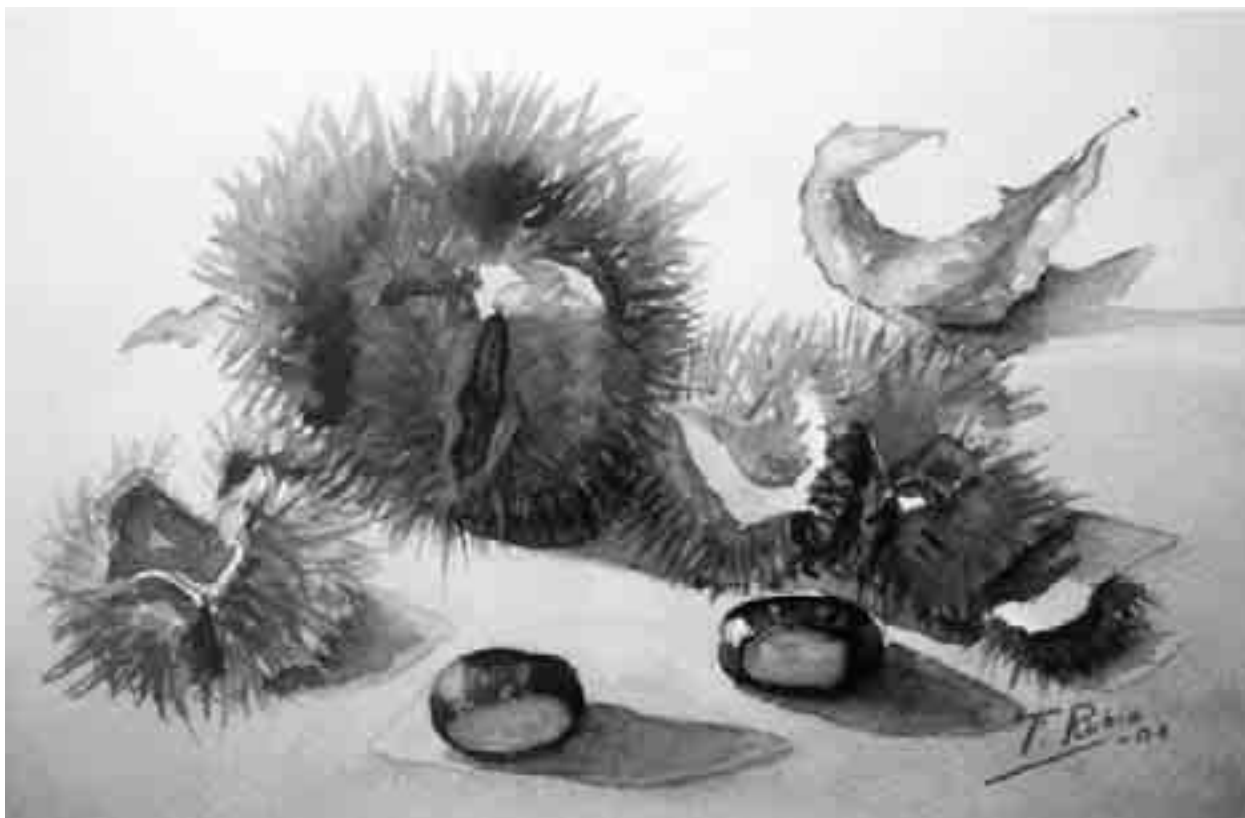
3.- J. Estévez, “O magosto”, en *Omenaldi a Julio Caro Baroja* (Euskakuntza, Sociedad de Estudios Vascos, 1986), pp. 527-540; J. Ferro Couselo, “El magosto y su significado”, en *Fin de semana*, 9 de nov. de 1962; M. Mandianes, “O magosto”, en *Boletín Auriense*, XIX(1990); H. Alonso Abella, *El magosto berciano* (León, s/f); A. Fraguas., “Aportación al estudio folklórico del castaño, la castaña y el magosto” en *Rev. de Guimaraís*LXVII (1957) 443-58;

4.- En Ourense celébrase o día de San Martín, patrón da diócese, once de Novembro. Algúns autores fan derivar a etimoloxía de magosto de *mag-nus* (latín, grande), outros de *mag* (celta, campo) e os terceiros de *magu* (espantallo), e *stus* (latín, queimado) (J. Taboada 1982, 248)

5.- N. Tenorio, *La aldea gallega* (Cadiz, 1914), p. 109; J. Taboada, *Etnografía galega* (Coruña, 1982), p. 248

6.- F. Le Roux et C.-J. Guyonvarc’h, *Les fêtes celtiques* (Rennes, Ouest-France, 1995), pp. 35-82

7.- J. de Vries, *La religion des Celtes*, Payot, Paris, 1963, pp. 237-38

Onde se celebra.

O magosto pódese celebrar en calquera parte, na lareira, na encrucillada, no adro da igrexa; lugares que teñen algo que ver co centro do mundo; pero o verdadeiro magosto é o que fai a xuventude no monte, lugar que está a poula (sen cultivar). As castañas ásanse sobre unha grande fogueira, polo xeral, visíbel desde varios puntos da parroquia, “canto máis se vexa, mellor. Non pode haber magosto sen lume”. “O costume é xeral e din que é malo de escupir no lume que arde sobre as castañas e tampouco se pode apagar violentamente; a leña tense que consumir pouco a pouco, e se queda lume cando remate o magosto, déixase ardendo, que é a noite das ánimas e véñense a quentar”⁸.

O santuario celta está máis ligado a unha noción simbólica ou efectiva do centro que a unha forma ou a un aspecto material, xa que se expresa coa palabra que designa a sacralidade. Non hai templos celtas no sentido latino da palabra *templum*. O *nemetón* está, con frecuencia a causa da súa natureza boscosa, estreitamente relacionado coa árbore. O bosque e o templo son, para os celtas, nocións equivalentes ou intercambiábeis⁹.

En Galicia, todas as casas fan na lareira o magosto familiar.

Antes cada familia asaba as castañas no lume da casa, agora saén ás prazas, hai mulleres ou grupos de xóvenes que asan castañas e todo o mundo llas compra, aínda que tamén se continúa facendo a castaña-da na casa.

En Galicia, todas as casas fan na lareira o magosto familiar. Moitas casas fano varias veces desde o un de Novembro até mediados do mesmo mes. A lareira é o centro do mundo dentro do espacio doméstico, o lugar onde se xunta ao completo a sociedade doméstica: os vivos e os mortos de tres xeracións. En torno ao lume da lareira xúntanse para charlar, estar e quentarse os vivos e os mortos. Por iso non se pode barrer a cociña de noite; “iso trae mala sorte” porque as almas dos antepasados veñen a quentarse no lume da lareira cos vivos e sería tanto como querer botalos fora. Sábese que as almas chegan porque se moven as chamas sen que ninguén as toque nen sople brisa. “Cando eu era neno e caíanos un pedazo de pan ao chan da cociña, collíamolo,

8.- N. Tenorio, *La aldea gallega* (Cadiz, 1914), 109

9.- F. Le Roux et C.-J. Guyonvarc'h, *La civilisation celtique* (Rennes, Ouest-France, 1990), pp. 165-166

**O magosto é,
principalmente,
festa de infancia
e xuventude,
pero toman tamén parte
nela
os casados e vellos.**

limpábamolo e ou ben o comíamos ou ben o botá-
bamos ao lume”, díxome un home de 50 anos.

Os deste mundo saén ao espacio non-urbán, habita-
do polos do outro mundo para celebrar o magosto;
polo contrario, os do outro mundo invaden o espa-
cio urbán e atópanse cos deste mundo durante o
tempo do entroido. O magosto e o entroido son o
mesmo pero o un á inversa do outro. O un é a imaxe
do outro visto nun espello ao revés.

Quen o celebra

O magosto é, principalmente, festa de infancia e
xuventude, pero toman tamén parte nela os casados
e vellos. As mozas son as encargadas, en casi todas
as partes, das castañas do magosto; xúntanas, ásanas
e repártenas entre todos os participantes. As mulle-
res son as encargadas de apañalas no momento da
colleita, de secalas e quen as preparan para consu-
milas. “Os homes apenas si teñen trato coas casta-
ñas”, dixéronme en Loureses. Moitas veces, as rapa-
zas pedían polas casas da aldea as castañas do magos-
to, o que nos fai pensar nas rogas.

No magosto o viño corre en abundancia. En todos os
ritos de paso, corre o viño e a augardente en abun-
dancia, moi especialmente no banquete funerario,
práctica que se veu celebrando até os anos sesenta-

setenta. Na castañada¹⁰ cómense
castañas asadas e bébese mosca-
tel. “O un de Novembro celébra-
se por aquí a *mauraca*. A xente
xúntase, asa castañas e cómeas
bebendo augardente”, dixéron-
me os pobos alpuxarreños. A *mauraca*: “os xóvenes
saén ao monte, saén porque durante uns anos esto
estivo morto pero agora volven a facela”¹¹.

Ao rematar de comer as castañas tiznábanse uns a
outros, bailaban e saltaban sobre o lume. Na Alpu-
xarra, ao final da *mauraca* os participantes tiznában-
se. No Bierzo é importante que ninguén que asista
ao magosto se marche limpo; as mans, negras de
pelar castañas, pasan polas caras dos asistentes no
tradicional tiznado. Os xóvenes cando volven do
magosto, veñen tiznados, cos pelos revoltos, pare-
cen entroidos (enmascarados). En Loureses, a xente
maior miraba polas xanelas e non os recoñecían. En
terras da Trepá dixéronme: “no magosto a xente
xoven sempre fixo gala dunha certa liberdade de
costumes casi como no entroido: permítense cousas
que outro día estarían mal vistas.

En todas partes onde se recollen castañas, as cren-
cias en torno a elas multiplícanse. En varias partes de
Galicia, para se defenderen das bruxas, a xente traía
nos petos e colgadas ao pescozo como amuletos,
castañas de indias, tamén chamadas preñadas por
seren redondas, para protexerse contra as bruxas.
Tamén se creía que os nenos non medraban se as
comían e a medicina popular empregábaas con fre-
cuencia nas súas prácticas. Os nenos que comían
castañas crúas criaban piollos.

10.- F. Le Roux et C.-J. Guyonvarc'h, *La civilisation celtique* (Rennes, Ouest-France, 1990), pp. 165-166 J. Amades, *Costumari Catalá*, V (Salvat, Barcelona 1956), 610-651; M. Dolores Llopart, *Les festes de Castanyes i Panellets* (P. Rovira, Barcelona 1982)

11.- Os datos sobre as Alpujarras recollidos durante a Semana Santa de 1990

Que se celebra

Segundo algúns autores cristiáns Gregorio IV, fundándose nas visións do Apocalipse¹², instituíu a festa de Todos os Santos, para celebrar e honrar aos santos, e rescatar e dedicarles o templo romano e a dos Fieis Defuntos para socorrer coas boas obras xerais aos que non teñen a fortuna de seren socorridos pola oración particular. Non obstante, autores modernos pensan que estas festividades da Igrexa Católica non son máis que a cristianización do *samabaim* celta, o *balloween* dos países anglosaxóns.

“Aquí, o que menos importa son os Santos. Quen teñen verdadeira importancia, e son os protagonistas destes dous días, son os mortos”, dicía un cura da Limia alta. Os contos populares bretóns están cheos de alusións ao feito de que, o día de Todos os Santos pola tarde, non se pode mover o carro ou o coche pola beira da estrada, porque se corría o risco de chocar e de molestar aos mortos que voltan, esa noite, ao espacio dos vivos.

As mulleres son as encargadas de apañalas no momento da colleita, de secalas e preparalas para o consumo. “Os homes apenas si teñen trato coas castañas”.

Segundo os Sínodos diocesanos galegos, o día do velorio, dos Fieis Defuntos, e en algunhas outras ocasións, os galegos puñan mesas nas igrexas, comían incluso encima de altares e bailaban¹³. O que din os sínodos diocesanos, confirman unha serie de tradicións en diferentes aldeas e parroquias galegas. Na comitiva fúnebre, unha muller levaba diante do ataúde a *parva* (un cesto con pan) que repartía, á porta da igrexa, entre os asistentes, despois do funeral; en Vilardevós chamábanlle a viaxe do morto e consistía en pan e carne de porco; levabao unha muller pobre que, ao final quedábase con el.

En moitos lugares de Galicia e o Bierzo, os mordomos de ánimas levaban castañas e viño na véspera das ánimas á igrexa e tocaban as campás mentres comían castañas e bebían abundantemente. No

12.- Patrologia Latina, 209, 45-52

13.- SH, I, 47, 73-77, 224, 470-71, 474; 75, 133-34, 224; II, 20, 96-97, 126, 255, 370, 396

**No magosto
o viño corre
en abundancia.
En todos os ritos
de paso,
corre o viño
e a augardente
en abundancia.**

magosto berciano, o mordomo das ánimas reparte a boleo castañas cocidas desde a torre da igrexa como donativo das ánimas do purgatorio en paga ás esmo-las que deron por elas durante o ano. A esta festa pirómana, asígnaselle un matiz funerario como o ten a castaña. Conta o inglés Swinburne que viaxou por Galicia no século XVIII que a xente da véspera desta festa (Fieis Defuntos) ía comendo castañas coa fé de que cada unha libraba unha alma do purgatorio, e en Viveiro, os nenos van ao cemiterio con rosariso de zunchos (castañas cocidas rociadas con anís)¹⁴.

En Amer, a noite do 1 ao 2 de Novembro, vélese comendo castañas; tocábanse as campás intermitentemente desde as cinco da tarde até as doce da noite; ían tocando as campás en sinal de dó polos defuntos. E mentres se facía esto, nas casas rezábase o rosario, tostábanse as castañas e bebíase viño verde; viño sen madurar que se collera en Setembro. Isto facíase en todas as casas. Agora cómense os panellets, que son, segundo me informaron os pes-teleiros, castañas de mortos.

Uns albañís da Limia Alta que abren e preparan as sepulturas cando hai que empregalas de novo, dixérome: “nos restos dalgunhas caixas temos atopado castañas que puxeron as ánimas vellas para as novas”. Na Rúa de Petín, as mulleres tiraban desde as xanelas castañas pilongas aos maios, xóvenes vestidos con follas de árbores, que pasaban pola rúa os primeiros días de maio. En Vilar de Perdices (Tras os Montes, norte de Portugal), o día un de Maio todo o mundo sáe con cas-

tañas pilongas nos petos para dar aos amigos que atopen porque “o burro salta aos que non comen castañas ese día”, é dicir, terá mala sorte, e “son boas para non ter dor de cabeza durante todo o ano”. En Loureses e en Mosteiro de Baixo (Xinzo da Limia), as castañas secas facían parte do aguinaldo que se daba aos que viñan cartar os reis.

Un rito eficaz

Polo efecto dos sacramentos, os cristiáns pasan a formar parte da Igrexa, que é como un corpo místico, sendo a súa cabeza Cristo. Para seren membros vivos deste corpo, non basta só coa fé, senón que tamén son necesarias as boas obras. Os mozos e mozas da aldea ou da parroquia que non participan no magosto porque “non queren”, exclúense da vida social do seu grupo de idade. Os mozos e as mozas da aldea ou da parroquia ían xuntos ás festas da outra aldea ou da outra parroquia, chegaban todos xuntos como unha comisión, podéndose comparar a unha manifestación das de hoxe. “Pero os que non ían ao magosto non podían ir nesa manifestación”. Cando algúns membros do grupo estaban pelexados con outros, o magosto case sempre era a ocasión para a reconciliación entre todos.

O magosto é un rito funerario. É a celebración do encontro ritualizado entre os habitantes deste mundo e do outro na lareira, na encrucillada, no monte. Na lareira xúntase a sociedade doméstica ao completo. Na encrucillada atópanse os habitantes da aldea e os do outro mundo, que invitan a comer do seu pan aos deste mundo. No monte habitan os do outro mundo. O magosto celébrase no momento no que os habitantes dos dous mundos se separan e

14.- R. Barros Silbello, “Costumbres de las oprimidas poblaciones galaicas arraigadas como vicios de la idolatría en las creencias modernas. Infiltraciones del cristianismo en Galicia” en *Galicia diplomática*, t. II, n. 11, p. 86; N. Tenorio, op. cit., p. 110. J. Taboada, Op. cit., 248-49

fixan a súa residencia nos lugares que lles son propios e só se volverán a atopar ritualmente como no magosto, no entroido. No magosto, os mortos e os vivos comen castañas e, á volta ao espacio urbán, os vivos tíznanse, é dicir, enmascáranse.

Moitos magostos modernos, organizados pola autoridade da parroquia ou polo alcalde do concello, ademais da función tradicional, teñen a función de significar, escenificar e potenciar o rol de cada un dentro da institución. De tal xeito que o sacerdote da parroquia, o sacristán, ou o alcalde e o concellal de cultura poden seren os personaxes centrais do acontecemento. Estes magostos modernos engaden elementos como as sardiñas e outros, pero non esquecen nunca os elementos clásicos que constitúen como a materia ritual obrigatoria e necesaria.

CONCLUSION

É evidente que se poden atopar paralelos, por exemplo entre un magosto e un ritual pero tamén o é que falta un elemento esencial para que a comparación sexa válida: a crencia na presenza actuante

**Na castañada cómense
castañas asadas
e bébese moscatel.**

de seres ou de forzas sobrenaturais, espiña dorsal dos rituais relixiosos.

Coa palabra rito, désígnanse as diversas accións coas que o home tenta entrar en contacto co divino. É a realización sempre idéntica e obediente dun acto de culto, do que o home espera o ben invisíbel da salvación. Este nivel de significado exprésase metaforicamente. Pola metáfora, a significación de cada termo que a constitúe transfórmasse nun icono doutras cousas¹⁵. A dialéctica visíbel/invisíbel, a capacidade de visivilizar o invisíbel, a través duns elementos externos perceptíbeis, fai parte, logo, da esencia dos ritos: a aparición do trascendente no inmanente. Pódese dicir que ten unha grande carga de indeterminación, de ambivalencia, a totalidade non plena: o clarobscurito, a desvelación velada; unha parte de misterio ao que introduce pero non agota¹⁶.

15.- E. Bonet, "En el siglo XVII los campaneros de la Catedral de Barcelona inventaron la 'castañada'" (Folla dalguna publicación periódica, s/a. *Arxiu Carreras i Artau*. C. S. I. C., Barcelona); "La fuerza de la tradición", *Diario de Sabadell*, 1 de Novembro de 1986, p. 3

16.- R. A. Rapport, *Ritual y religión* (University Press, Madrid, 2001), 119

Héitor Picallo Fuentes

O Baño, Cuntis (Pontevedra)

Como investigador ten afondado en temas históricos moi variados: epigrafía romana, etnografía popular, arte rupestre, heráldica e xenealoxía, a figura de Frei Martiño Sarmiento, O Camiño de Santiago, Monacato Medieval...

As súas publicacións comezaron en *A Nosa Terra*, para logo continuar na revista cuntiense *A Taboada* (da que é membro do seu consello de redacción ao igual que cofundador). Ofrecería colaboracións, posteriormente, en *El Correo Gallego*, *El Museo de Pontevedra*, na revista *Tapa: Traballos de Arqueoloxía e Patrimonio* (do Instituto de Estudos Galegos "Padre Sarmiento"), *A Estrada: Miscelánea histórica e cultural*, *Descubriendo: Anuario de estudos e investigación Deza...*

No que atinxe á súa faceta debuxística, e dentro tamén do eido da investigación, estudia e elabora temas que abarcan a arqueoloxía, a heráldica e a arquitectura.

Como ilustrador ten contribuído nalgunha revista universitaria, en xornais como *El Faro de Vigo* e *El Correo Gallego*, na revista *Aunios...* e no libro *Clave Rosa* (de Fernando González Graña, "Casaxa").

Ocupa, ademais, dentro da "Asociación de Xenealoxía, Heráldica e Nobiliaria de Galicia" a Delegación Territorial da comarca de Caldas.

Cacharela medieval.
Ilustración do Tacuinum Sanitatis (ss. XIV-XV).